

3. Ємець-Доброносова Юлія (Доброносова Ю.Д.). Час війни. Дієслова. *Критика*. № 1 – 2. 2022. С. 33 – 39.

4. Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Інтерв'ю провела Кеті Карут / Пер. з англ. Катерини Дисі. Київ : Дух і Літера, 2017. 496 с.

5. Ренч Томас. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія. Пер. з нім. В. Приходька. Київ : Дух і Літера, 2010. 348 с.

ТРАДИЦІЙНИЙ ПОХОРОН У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Іваннікова Людмила Володимирівна,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

відділу української та зарубіжної фольклористики

Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології

ім. М.Т.Рильського НАН України

Український поховальний обряд зазнав певних трансформації в умовах російсько-української війни 2014–2023 рр. Перш за все це стосується похорону загиблих воїнів. У ньому дуже тісно взаємодіють як традиційні, так і нові елементи, які сформувалися під впливом військового часу і на сьогодні вже стали усталеною нормою. Тож мета цього дослідження – простежити зміни похоронного ритуалу, які відбулися протягом останнього часу, і з'ясувати, як вони корелюються з народною традицією, як носії фольклорної традиції ставляться до нововведень. Джерельною базою стали як мої власні записи, зроблені під час похорону мого односельця, свідком якого я була, так і матеріали, викладені в соцмережах (фото, відео, вірші, спогади та кореспонденції).

До сучасних трансформацій належать: зміна структури похорону, його акціональної складової, зміна атрибутів та персонажів, задіяних у ритуалі, зміна його вербальної-музичної складової.

Зміна структури похорону. Відсутність важливих елементів обряду: підготовка до похорону, приготування смертного одягу, прощання з рідними, ритуали захисної магії, обмивання та рядження тіла, сидіння над покійником, випікання короваю та вбиранні гільця для неодруженої молоді. Натомість зберігаються такі традиційні елементи, як сповіщення про смерть церковними дзвонами, оплакування покійника (особливо актуалізувалось, адже оплакують матері, дружини, сестри, діти), церковне відспівування, процесія до місця поховання, поминальний обід, роздача милостині, панахиди на дев'ятий і

сороковий день, відвідання могили та голосіння там не лише в поминальні дні, а й в інші пам'ятні дні, зокрема, в день народження полеглого воїна зберігається традиція ставити на вікні або на столі перед портретом загиблого склянку з водою, накриту скибкою хліба, які на сороковий день відносять на могилу і там залишають, споживання колива.

Зміни акціональної складової похорону. До найбільш поширених елементів належать:

1) ставання на коліна з приспущеними або розгорнутими перед собою прапорами (вдень), із запаленими свічками, лампадами (вночі) обабіч дороги під час проїзду траурного кортежу та в момент винесення тіла з військового автомобіля, а також після відспівування, поки не сформувалась похоронна процесія. Стають на коліна під час прощання на площі, в соборі або перед опусканням у яму. Той, хто прощається, стає на одне коліно і прикладається головою до труни або торкається її рукою.

2) Встеляння дороги, по якій їде траурний кортеж, живими квітами. Їх або кидають під колеса автомобіля, стоячи на колінах, або розкладають зарання серед дороги. Цей ритуал відомий на Волині. Квітами встеляли останню дорогу від хати до цвинтаря, коли вмирав хтось молодий. Цю функцію виконували діти, які з вузликом ішли попереду процесії.

3) Колективне відспівування трьома, п'ятьма, сімома духівниками, одночасний похорон двох або кількох загиблих воїнів. Ця практика встановилася вже в час російсько-української повномасштабної війни 2022–2023 рр. Власне, від Майдану продовжується практика відспівування героїв на площах великих міст або на Майдані в Києві, який має статус найбільш сакрального локусу України. Практикується і відспівування в головному соборі того чи іншого міста, зокрема, в Михайлівському Золотоверхому, кафедральному соборі ПЦУ, який відіграв неординарну роль під час Революції Гідності. Ця публічність похоронів дуже важлива насамперед для родини, як акт психотерапії («За моїм сином плаче вся Україна!»), а також і для всього суспільства: це демонструє високу пошану до подвигу військових, підвищення їхнього статусу в державі. Важлива також і консолідація суспільства на боротьбу з ворогом. Цю консолідуючу функцію виконують похорони військових.

4) Дорога додому, подзвін. Такий же консолідуючий характер для всієї української спільноти має й остання дорога воїна додому. Його везуть через багато сіл і міст, мешканцям яких зарання повідомляють у соцмережах про проїзд траурного кортежу, щоб вони віддали шану полеглому землякові. У храмах, повз які проїжджає кортеж, дзвонять дзвони. Всі ці елементи – це трансформована традиція.

5) Публічність похорону. Вона полягає ще й у тому, що велику кількість фото та відео викладають в Інтернет. Під цими публікаціями люди

висловлюють свої співчуття, пишуть імпровізовані молитви, консолідуючі слогани.

б) У традиційному похороні відбуваються поминальні обіди, на яких переважно півчі співають різні релігійні пісні та псалми. У сучасному міському побуті, включно з похоронами загиблих воїнів, ці піснеспіви трансформувалися у своєрідні тости-промови, де також згадують загиблого і розповідають про зворушливі випадки з його життя. З іншого боку це замінює відоме в традиції сидіння коло мерця, під час якого також згадували померлого добрим словом.

Зміна атрибутів. До атрибутів похорону загиблих воїнів належать як традиційні предмети, функції яких змінилися, так і нові, що вже стали органічною частиною ритуалу. Це насамперед національний прапор та інші прапори, червона китайка, труна або ковчег з останками, прикрита прапором, живі квіти, вінки переважно із жовтих і блакитних квітів, хрест, свічки, лампади, рушник, який вішають на хрест, хліб, який кладуть на віко або на труну, якщо вона закрита, хліб та вода, коливо, портрет, особисті речі, одяг загиблого. Свічки запалюють не лише у храмі, а й у квартирі перед портретом щодня протягом сорока днів, а також на могилі в дев'ятий, сороковий та інші поминальні дні. Портрет загиблого воїна несуть у траурному обрамленні попереду похоронної процесії або на лобовому склі в машині, після захоронення залишають на могилі під хрестом.

До новацій похорону належить використання національного та червоно-чорного прапорів, прапорів військових частин. Цим похорони військових відрізняються від похорону цивільних людей. Всезагальною традицією стало покривання тіла воїна або закритої труни, ковчега, синьо-жовтим прапором. Перед опусканням до ями під виконання Національного Гімну прапор тримають над труною розгорнутим, а потім, згорнувши, передають матері або вдові, як пам'ять. Інший прапор встановлюють на могилі воїна.

Покривання труни червоною китайкою (шовкова тканина малинового кольору) походить із козацьких часів. У той час вона мала цілком прагматичний зміст, виконувала роль савана. Вперше цей звичай був застосований під час похорону Тараса Шевченка, його труну покрили червоною китайкою. У наш час цю практику відновили під час перепоховання Василя Стуса, Олекси Тихого та Юрія Литвина. Червоною китайкою вкрили тіла воїнів Андрія Жованика та Юрія Коваленка після прощання на Майдані 5 серпня 2022 р. На відміну від прапора, вона залишається в труні.